

Lühendid tekstis ja suhtluses

Tiina Leemets

Eesti Keele Instituudi vanemkeelekorraldaja

Kirjutis esitab vastused korduma kippuvatele lühendiküsimustele ja paar tähelepanekut muude lühendite kohta. Täpsemaid reegleid saab vaadata näiteks „Eesti õigekeelsuskäsiraamatust“.¹

Tavapärase lühendiliiki on **väiketähtlühendid**, nagu *lp* 'lugupeetud', *lg* 'lõige', *jne* 'ja nii edasi', *k.a* 'kaasa arvatud'. Teksti lugedes öeldakse väiketähtlühendi asemel välja lühendamata sõna(d). Põhiküsimus keelenõuandjatele on tänini see, kas panna lühendi järele punkt või mitte. Punktita lühendamist möönis vabariiklik õigekeelsuskomisjon 1982. aastal² ning nelja kümnendi jooksul on see saanud valdavaks.

Sisepunkti või -punkte on endiselt vaja, kui lühend langeks muidu kokku olemasoleva sõnaga (vrd *k.a* 'kaasa arvatud' ja sõna *ka*, *e.m.a* ja *ema*). Nii on eristatud sõnaühendi ja liitsõna lühendit (*m.a.j* 'meie ajaarvamise järgi' ja *maj* 'majandus'), mõnes lühendis on sisepunkt lihtsalt tavaks (*s.o* 'see on', *p.o* 'peab olema').

Levinud on uued lühendid *e-* 'elektrooniline, elektron-' ja *m-* 'mobiilne, mobiili-', mida kasutatakse ainult liitumisel esiosana. Mõnel korral on päritud, kas need peaksid jääma väikeseks ka lause alguses. Vastus on ei – need ei ole muutumatu kujuga sümbolid, vaid samuti väiketähtlühendid. Lause, pöördumise vms algul kirjutatakse väiketähtlühend või selle esitäh suurelt.

Lp Mari Maasikas, ootame Teie vastust.

E-hääletus on üks viis valimistel osaleda.

M-parkimise alustamiseks saada sõnum numbril 1902.

Suurtähtlühendite ehk **akronüümide** puhul küsitakse eelkõige sidekriipsu kasutuse ning käändelõpu ja tüvevokaali kohta.

Käänamisel ja tuletusliite lisamisel on sidekriipsu kasutus vaba: *AS-is* või *ASis*, *ERR-i* või *ERRi*, *ATV-ga* või *ATVga*, *USA-lanna* või *USAlanna*, *PÖFF-ilik* või *PÖFFilik*, *OÜ-tamine* või *OÜtamine*. Et suur *I* ja väike *i* on sarnased ning mõnes kirjatüübis eristamatud, on nende vahele selgem panna kriips: *EKI-le*, *THI-lt*.

Suurtähtlühendi sidumisel sõnaga tuleb vaadata, kas sisuliselt moodustub liitsõna või mitte: vrd *Rootsi NATO-poliitika* 'Rootsi poliitika NATO asjades' (nagu *Rootsi kultuuripoliitika*) ja *NATO poliitika* (organisatsiooni enda poliitika), *IT-spetsialist* 'infotehnoloogiaspetsialist' ja *IT areng* 'infotehnoloogia areng', *ELi-sisene* (nagu *liidusisene*) ja *ELi seadused* (nagu

¹ Eesti õigekeelsuskäsiraamat. [Lühendamine](#).

² Lühendite õigekeelsus. Selgitab Tiiu Erelt. – Kirjakeele teataja 1979–1983. Õigekeelsuskomisjoni otsused. Koostanud T. Erelt ja H. Saari. Tallinn: Valgus, 1985, lk 51–59.

liidu seadused), *CD-mängija* (nagu *plaadimängija*) ja *CD väljaandmine* (nagu *plaadi väljaandmine*), *LNG-terminal* ja *LNG-tankla* (nagu *vedelgaasiterminal*, *vedelgaasitankla*) ning *LNG omadused* (nagu *vedelgaasi omadused*). Lühend võib olla ka järelosa: *suusa-MM* (nagu *suusavõistlused*), *inva-WC* (nagu *invatualett*).

Käänamisel peab arvestama, et suurtähtlühendeid veeritakse lugedes tähthaaval või hääldatakse omaette sõnana, kui see on kõlaliselst vastuvõetav. Käänatakse lühendi viimast tähte või välja hääldatud tervikut, alussõna käändtüüp ei tule arvesse: *Euroopa Liidu* ehk *ELi* [ee elli] *tippkohtumine*, *avaliku teenistuse seaduse* ehk *ATSi* [aa tee essi ~ atsi] § 9, *füüsilisest isikust ettevõtjate* ehk *FIEde* [fiiede] *maksustamine*, *vaatasin „Aktuaalset kaamerat“* ehk *AKd* [aa kaad], *kasutage õigekeelsussõnaraamatut* ehk *ÕSi* [õssi], *haige pöördus erakorralise meditsiini osakonda* ehk *EMOsse* [emosse], *vaadake korduma kippuvaid küsimusi* ehk *KKKd* [kaa kaa kaad], *vahetati tekstisõnumeid* ehk *SMSse* [ess emm esse].³

Eelmise lõigu viimane lühend tuleb ingliskeelsest teenusenimetusest *Short Message Service*. Eelkõige inglise keelest on laenatud terve hulk iseseisva sõnavaraüksusena kasutatavaid akronüüme, mille aluseks olevat võõrkeelset sõnaühendit sageli ei teatagi. Ammu on tuntud *WC* – *water closet* (veeklosett), *UFO* – *unidentified flying object* (tundmatu lendobjekt), *DNA* – *deoxyribonucleic acid* (desoksüribonukleiinhape), *AIDS* – *acquired immunodeficiency syndrome* (omandatud immuunpuudulikkuse sündroom), *VIP* – *very important person* (väga tähtis isik). Uemaid on *PIN* – *personal identification number* (isiku tunnusnumber), *USB* – *universal serial bus* (universaalne jadasiin), *ATV* – *all-terrain vehicle* (maastikukulgur), *LCD* – *liquid-crystal display* (vedelkristallnäidik), *LED* – *light-emitting diode* (valgusdiod), *LNG* – *liquefied natural gas* (veeldatud maagaas), *GPS* – *Global Positioning System* (ülemaailmne asukoha määramise süsteem), samuti päevakajalised *COVID-19* – *coronavirus disease 2019* (koroona(haigus), 2019. aasta koroonaviiruse põhjustatud haigus) ning *SARS* – *severe acute respiratory syndrome* (raskekujuline äge hingamisteede sündroom).

Kui niisugune lühend hääldub sõnana, on tal potentsiaal muganeda uueks sõnaks. Sellised on *ufo*, *aids*, *vipp*, *leed*, argikeelde on kohandatud *vets* ja *geps*.

Muidugi on samasuguse tarvitusega lühendsõnu andnud ka eesti keel (juba mainitud *FIE*, *EMO*, *ÕS* jt). Huvitava näitena püsib omaaegse autoregistrikeskuse lühend *ARK* argikeeles nüüdse maanteeameti teenindusbüroo sünonüümina.

Erialaslängis säästab lühendite abil suhtlemine aega ning ühendab omainimesi. Avalikkusega suheldes tasuks igapäev kaaluda, kas tema igapäevalühend on kõigile ühtviisi arusaadav. Kui keelenõuandja soovitaks nõuküsiljal vaadata *EKGd*, võiks küsija mõelda elektrokardiogrammile – meditsiinivaldkonna lühend on üldtuntud, ehkki filoloogi töös on *EKG* eelkõige teadusteos „Eesti keele grammatika“. *VTK* on õigusloojatele seaduseelnõu väljatöötamiskavatsus, põllumajandusametnikele väetised ja taimekaitsevahendid, okupatsioonialal koolis käinutele aga kehalise kasvatusprogrammi „Valmis tööks ja NSV Liidu kaitseks“.

³ Kõigis näidetes oleks õige ka sidekriipsuga käänamine.

Küsimusi on tekitanud ringhäälingus kõlanud „mepid“ ning „heffkoolid“. *MEP* (ingl *Member of the European Parliament*, Euroopa Parlamendi liige) on levinud Brüsseli ametnike hulgas ning *HEV-kool* (hariduslike erivajadustega õpilaste kool) hariduskorralduses, aga asjasse pühendamata võivad need arusaamatuks jääda.

Eelkõige vene keele eeskujul on eesti argikeeles juurdunud **lühendliitsõnad**, mille esiosast on alles jäänud esisilp: *medõde* (hääldus [mettõde]) '(meditsiini)õde', *santehnik* 'torulukksepp', *kapremont* 'kapitaalremont', *orgtöö* 'korraldus(töö)', *vetarst* 'loomaarst, veterinaararst', *süsadminn* 'süsteemiadministraator', *sotsmaks* 'sotsiaalmaks', *sotsmeedia* 'sotsiaalmeedia', *sotsdemmid* 'sotsiaaldemokraadid', omal ajal *sotsmaad* 'sotsialistlikud maad' ja *kapmaad* 'kapitalistlikud maad'. Kirja- ja oskuskeeles ei ole need korrektsed.⁴ Mõnd võõrosist saab asendada lühema eesti sõnaga (*organiseerimistöö – korraldus(töö)*, *veterinaararst – loomaarst*, *sotsiaalmeedia – ühismeedia*). Ruumipuuduse korral lühendades käib liitsõnapiiril sidekriips (*vet-arst*, *sots-demokraadid*) ja lugedes öeldakse sõna täiskujul välja nagu väiketähtlühendite puhul ikka.

Levib ingliskeelne lühendliitsõna *fintech* (< *financial technology*), tekstis tihtipeale vormistatud justkui nimena *Fintech* või *FinTech*. Tsitaatsõna tuleks kirjutada väikese tähega ja kursiivis, kirjakeeles aga eelistada tõlget *finantstehnoloogia*, nagu *hi-tech* ~ *high tech* tõlgime *kõrg-* või *tipptehnoogiaks*. Ruumikitsikuse korral saab kasutada reeglipäraselt lühendit, nt *ft* või *FT* (vrd *IT* 'infotehnoloogia').

Sulandades tähti kahe sõna algusest (*rulllaud* > *rula*) või ühe algusest ja teise lõpust (*suits ja udu* > *sudu*), on loodud uusi liitsõnu. Need ei ole lühendid, vaid iseseisvad **sulandsõnad**. Sulandsõnade ja eelmises lõigus käsitletud lühendliitsõnade piir on mõnikord siiski ähmane.

Selline sõnamoodustus on võimalik nii eesti argi- kui ka oskuskeeles. *Kulkat* ja *kapot* teati juba enne teist maailmasõda, küllap meenub ka eelmise kümnendi *masu*. Terminiteks on loodud *tärk* 'tähe-numbrimärk', *vampel* 'vaarikpampel', *õved* ehk *õnnaksed* 'õed-vennad' (esimest on kasutatud geneetikas, teist eelistab haridussõnastik), *auvis* 'audiovisuaalvahend', *vasa* '(raadio)vastuvõtja ja saatja'. Samuti on sulandeid laenatud, nt *brantš* (ingl *brunch* < *breakfast* + *lunch*).

Siiski tasub iga juhtumit kaaluda. *Tuulegeneraatorist* saab teha sõna *tuugen*, aga kas seda käänata nagu *poognat* ja *vaagnat* või nagu *röntgenit*? Pisut pikem *elektrituulik* küsimust ei tekita. Pole ka kohustust mugandada iga inglise sulandsõna. *Veebiseminar* ei ole märkimisväärselt pikem kui keelenõuandest korduvalt küsitud *ve(e)binar*. *Häkaton* 'programmeerimismaraton' (ingl *hackathon* < *hack* + *marathon*) paistab eestlasele kuigivõrd läbi, ehkki meil ei tähenda häkkimine programmeerimist. Ent andmekaitseterminiks laenatud *seksimine* 'seksikate sõnumite saatmine' ei seostu selgelt andme- või mobiilsidega nagu inglise keeles, kus sõnumivahetus on *texting*.

⁴ T. Erelt. Terminiopetus. Toimetanud M. Raadik. Tartu Ülikool. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2007, lk 291–292.

Brexit (< *British exit*) on lausa plahvatuslikult ajendanud analooge ja sõnamänge nii inglise keeles (hiljuti näiteks *Megxit* Meghan Markle'i nimest) kui ka mujal. Allar Jõks kommenteeris 2016. aasta presidendivalimistest taandumist: „Jõxit.“⁵ 2020. aasta veebruaris kajastas abilinnapea umbusaldamist Tartu Postimehe artikkel pealkirjaga „Pikale veninud Moxit tõi Monica Rannale rohkem raha“.⁶ Peale nimede on *exit*'iga kokku sulatatud ka eesti sõnu. 2020. aasta jaanuaris korraldas Tervise Arengu Instituut suitsetamisest loobumise kampaania *Sigarexit*.⁷ 2016. aastast on põlevkivienergiast loobumise kava kohta öeldud *Põxit*⁸ (esinenud ka kujul PÕXIT, ehkki akronüümiga tegemist ei ole). Ametlikumates tekstides on selline pruuk siiski küsitav. Esiteks on ühele majandusprotsessile pandud hüüdnimi, teiseks on niiviisi tekkinud lihtsõna, millest pool on ema- ja pool võõrkeeles. Säärase pretsedendi võimalike tagajärgede üle tasuks juurelda.

⁵ Jõks tõmbas presidendirallile joone alla: „JÕXIT“! – Õhtuleht 26.09.2016.

⁶ J. Saar. [Pikale veninud Moxit tõi Monica Rannale rohkem raha](#). – Postimees 13.02.2020.

⁷ Tervise Arengu Instituut. [Tubakast loobumise kampaania Sigarexit](#). 2020.

⁸ R. Tammist, K. Peterson. [Eesti vajab PÕXITit. Loobume põlevkivienergiast!](#) – Eesti Päevaleht 03.11.2016.